

अध्याय ५

बाढीप्रति अभ्यस्त हुनु: प्राविधिक रणनीति

सुनिता पण्डित (पिपरिया गाविस, सर्लाही जिल्ला) अनुसार प्रायःजसो सवै घरपरिवारमा एकैखाले समस्याहरू जस्तै: “खाने, बस्ने, घरहरू भत्कने, खाना पकाउने तथा स्वास्थ्य समस्याहरू र चर्पी आदि महिलाहरूले भोग्ने समस्या हुन् ।” यी समस्याहरूबाट बच्नको लागि मानिसले वर्षौंदेखि विभिन्न प्रकारका संरचना तथा अन्य प्राविधिक रणनीतिहरू विकास गरेका छन् । यी रणनीतिहरूमा अल्पकालीन समय तथा दीर्घकालीन समयका रणनीतिहरू समावेश छन् । भवन निर्माण तथा पर्खालहरू बचाउने उपायहरू, अग्ला भण्डारशाला, खानेपानी तथा यातायातको सुविधाका साथै पानीको धारलाई अर्को दिशातिर मोड्ने उपायहरूसँग सम्बन्धित छन् ।

घरहरू

घर निर्माणका लागि सामानहरू जुटाउनु

“सन् १९९३ को बाढी अघि घरहरू माटो तथा बाँसले बनेका थिए तर अहिले धेरै घरहरू ईटाबाट (...) बनेका छन् । वर्षा याममा मानिसले आफ्नो दुई तल्ले घर पनि छाड्छन् ।” (सुनिता पण्डित, पिपरिया गाविस, सर्लाही जिल्ला)

“सन् २००३ को ठूलो बाढीदेखि धेरैजसो घरहरूको जग ढुङ्गाबाट बनाइएका छन् र बाँकी केही घरहरू अहिले पनि माटोबाट नै बनेका छन् ।” (राम इकवाल यादव, भौवा टोल, भैँसरवा गाविस, मकवानपुर जिल्ला)

चित्र ६ : कोसेबालीको सुकेका बोटहरूबाट निर्माण गरिएका स्थानीय घरका गिताहरू, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला

“हामी घरहरूमा किन खर्च गर्ने ? आखिरमा एक दिन घर बग्छ । वर्षायाम भन्दा अगाडि हामी हाम्रो घरहरूमा विशेष रूपमा केही पनि गर्दैनौं । सन् २००३ को बाढीभन्दा अगाडि हामीहरूले ईटाबाट घर बनाउन शुरु गरेका थियौं, तर अहिले यो गर्न रोकेका छौं । हाम्रो घरहरूमा फेरि लगानी गर्नु भन्दा अगाडि हामीहरू तटबन्ध निर्माण गर्न पर्खिरहेका छौं ।” (रामकृष्ण गिरी, सुक्चैन, लक्ष्मीपुर गाविस, सर्लाही जिल्ला)

घरहरू सुरक्षित ठाउँहरूमा रहनु

“जब हामीहरूले यो जग्गाको टुक्रा किनेका थियौं (जहाँ घर बनेको छ), यो पानी बिनाको तलाउ जस्तो थियो । यहाँको जमिन सडकभन्दा पनि तल्ल थियो । हामीलाई यो ठाउँ बाढीका लागि जोखिमपूर्ण छ भन्ने थाहा थियो तर हामीसँग पहिले नै यहाँ थोरै जमिन थियो र त्यो जमिन सस्तो पनि थियो ।” (इकलासदेवी यादव तथा मानकीदेवी यादव, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला)

घरको जग्गा अग्लो पार्नु

“हामीहरूले काठका खम्बा ठड्याएर त्यस माथि घर बनाएनौं, किनभने हामीसँग जमिनको अभाव थियो र त्यस्ता घर बनाउन केही निश्चित जातका काठ चाहिन्छ जुन महङ्गो हुन्छ । धेरै मानिसले माटोको एक तह राखेर आफ्नो घरको जग्गा अग्लो बनाउने गर्छन् यो काममा धेरै माटो ल्याउनु पर्ने भएकाले यसका लागि धेरै कामदार लाग्छन् ।” (राजजुमार यादव र राम रतन यादव, देउरी गाविस, धनुषा जिल्ला)

“सन् २००३ को बाढी जुन विगत दश वर्षकै सबैभन्दा ठूलो बाढी थियो, त्यसपछि हामीले हाम्रो घर अग्लो बनायौं ।” (इकलासदेवी यादव र मानकीदेवी यादव, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला)

चित्र ७ : धनुषा जिल्ला कटरैट गाविसमा सन् २००३ को ठूलो बाढीपछि नयाँ बनाइएको घर (दायाँ) तथा पुरानो (बायाँ)

“सन् २००३ को त्यो ठूलो बाढी आउनु पहिले हाम्रो घर जमिनको सतह सरह मात्र थियो । त्यो घटनापछि हामीले जग्गा दुई तह माटो थपेर अहिलेको अवस्थामा तयार गयौं । साउदी अरबमा काम गर्ने मेरो छोराको गरेको थियो । उसले यस्तो प्रकारको घर कतै देखेको थिएन तर यो गाउँमा बाढीको पानी माथि माथि आई नै रहेकोले हाम्रो आफ्नै अनुभवले हामीले दुई पत्रको निर्माण गर्नु राम्रो होला भन्ने ठान्यौं । यो गाउँमा यस प्रकारको घर एउटा मात्रै छ । धेरै मानिसमा यस प्रकारको घर बनाउने इच्छा छ तर उनीहरू यसलाई धान्न सक्दैनन् । यो घर अरू घरहरूभन्दा निकै बढी महङ्गो छ किनकि यसका लागि धेरै कामदार आवश्यक पर्छ । यो घर बनाउन पूरै दुई वर्ष र एक महिना लागेको थियो तर एउटा सामान्य घर बनाउन १५ दिनदेखि एक महिनासम्म काम गरे पुग्छ । यो पहिलो खण्ड जमिन माथि निर्माण

चित्र C : धनुषा जिल्लाको कटरैट गाविसमा माटोबाट बनाइएको घरका साथै दुईवटा माटोबाट निर्मित नयाँ आँटहरू (चिन्ह हेर्नुस्)

खण्ड ३ - केस स्टडी (वस्तुगत अध्ययन)

गरिएको थियो । यो जमिन माथिको तह माटोबाट बनाइएको थियो र बाहिरी तह मात्रै माटो धान वा गहुँको चोकर मिसाएर बनाइएको थियो । त्यसपछि यसलाई एक वर्ष त्यतिकै राखियो जसले गर्दा यो खँदिलो र बलियो भयो । त्यसपछि अर्को वर्ष दोस्रो माथि उठेको तह अर्को वर्ष बनाइयो र त्यसको एक महिनामा हामीले घर बनाउने काम पूरा गर्‍यौं । यदि तपाईंसँग काठ छ भने यस्तो घर ६० देखि ७० हजार नेपाली रुपियाँमा* बनाउन सक्नु हुन्छ र यदि छैन भने यसको मूल्य झण्डै एक लाख रुपियाँ पर्न जान्छ ।” (७० वर्षिया ढुखानीदेवी यादव, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला)

“हामीसँग घरलाई अग्लो बनाउन चाहिने पैसा छैन ! यदि हामीसँग पैसा भएको भए हामी राम्रो घर बनाउने, जमिनको सतहभन्दा माथि अग्लो बनाएर घर बनाउने तथा ईटाबाट बनाउने कोशिश गर्ने थियौं, साथै व्यापारमा संलग्न हुने कोशिश पनि गर्थौं होला ।” (महिला समूह छलफल, विन समुदाय, देउरी, धनुषा जिल्ला)

“हाम्रो घरहरूको जग माटोको ढिस्कोमाथि तयार गर्ने गरिन्थ्यो तर तपाईंहरूले यो कुरा अहिले देख्न सक्नु हुन्न किनभने बाढीले यहाँ माटोको नयाँ तह थपिदिएको छ र त्यसले हाम्रो घरको माथि उठाइएको जगलाई छोपिदिएको छ । बाढीले हरेक वर्ष बालुकाको तह थुपारी दिनाले जमिनको तह लगातार रूपमा बढ्दैछ र हामीले सोही नयाँ तह अनुसार हरेक वर्ष घर अग्लो बनाउँदै जानु पर्छ ।” (बेल्ही गाउँ, सर्लाही जिल्ला)

“हामी घरहरूलाई अग्लो बनाउँदैनौं किनभने तटबन्धको कारणले हामीले सुरक्षित अनुभव गरेका छौं ।” (श्रीपुर गाविस, सर्लाही जिल्ला)

* सन् २००६ मा अमेरिकी डलर १ बराबर ७३.६० नेपाली रुपियाँ थियो (नेरु)

घरहरूबारे टिप्पणी

हरेक परिवारहरूले उनीहरूको बाढीप्रतिको सोचाइ तथा सामाजिक-आर्थिक अवस्था अनुसार विभिन्न तरिकाले घरहरू बाढीबाट बचाउँछन् (जस्तै, तटबन्धको निर्माणले घर सुरक्षित भएको अनुभव गराउनसक्छ र त्यही कुराले मानिसले कसरी उनीहरूको घर बनाउँछन् भन्ने कुरालाई प्रभावित गर्छ) । आम रूपमा घरहरू माटो तथा बाँसबाट बनाइन्छ तथा कहिलेकाँही माटो, बाँस तथा स्थानीय दलहनका विरुवाबाट प्राप्त डाँठलाई जम्मा गरेर बनाइन्छ । धेरै कम मात्रामा घरहरू माटो, बाँस तथा काठबाट बनाइन्छ । बाढीबाट प्रभावित क्षेत्रहरूमा हरेक वर्ष माटोबाट बनाइएका भित्ताहरू फेर्नु वा मर्मत गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रायःजसो छानाहरू पराल तथा टायलबाट बनाइन्छन् । केही मानिसले पर्खालको आधार बलियो बनाउन तथा सुरक्षित पार्न माटो वा बाँसको बार प्रयोग गर्छन्, जसले गाईवस्तुबाट पनि बचाउँछ तथा धेरैले पानी भित्र पस्नबाट बचाउन घरको अधिल्लो भागमा काठ, विरुवा, पराल वा माटो प्रयोग गर्छन् । केही ठाउँहरूमा मानिसले वर्षायाममा पर्खाललाई बलियो बनाउन खम्बाहरूको प्रयोग गर्छन् ।

अहिले धनी परिवारहरू ईटाको प्रयोग गरेर घरहरू बनाउँछन् किनभने माटोका घरभन्दा यो बढी सुरक्षित मानिन्छ । कम पैसा भएका केही मानिसले जगमा ईटाबाट तथा बाँकी भाग माटोले बनाउँछन् । धेरै घटनाहरूमा मानिसलाई उनीहरूको घर सुरक्षित ठाउँमा छैन भन्ने थाहा छ तापनि तिनीहरू राम्रो घर बनाउन तथा/सुरक्षित ठाउँमा जमिन किन्न पैसा खर्च गर्न सक्दैनन् । मानिसले जगको भाग अग्लो बनाएमा बाढीबाट बच्न सकिन्छ भन्ने कुरा बुझ्छन् । यसो भए तापनि जगको भाग अग्लो बनाउने जस्ता सामान्य कार्यमा पनि हरेक परिवारले खर्च गर्न सकेका छैनन् ।

क

ख

ग

चित्र ९ : घरको भित्तो तथा भित्ताको जग बलियो बनाउनु : क) भित्तो सुरक्षित पार्न माटोको थुप्रोले सुरक्षा प्रदान गरेका जगहरु, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला, ख) धनुषा जिल्लाको कटरैट गाविसमा बाँसको बार तथा माटोद्वारा सुरक्षित गरिएको घरको जग, ग) धनुषा जिल्लाको सेउराई गाविसमा बाँस, माटो तथा सुकेका बिरुवाबाट बनेको घरको भित्ता जसलाई काठको सामोले आड दिइएको छ ।

चित्र १० : रौतहट जिल्लाको भैंसरवा गाविसस्थित ईटाको जग सहितको माटोको घर

चित्र ११ : धनुषा जिल्लाको कटरैट गाविसमा अग्लो पारेर बनाइएको ईटाको घर

अण्डारण

खाद्यान्न तथा अन्य महत्वपूर्ण सामानहरू जस्तै जमिनको जग्गाधनी पुर्जा तथा नागरिकताको प्रमाण-पत्र, कपडाहरू तथा सुन सञ्चय गर्न मुख्य तीन प्रकार का स्थानीय परम्परागत ठाउँहरू प्रयोग गरिन्छ, ती सामान्यतया आउने बाढीको तहभन्दा अग्लो ठाउँमा बनाइएको हुन्छ। तिनीहरू हुन् : अन्न भण्डार, जसलाई स्थानीय भाषामा कोथाली वा मैथिली भाषामा बेर्ही वा नेपालीमा भकारी भनिन्छ, विभिन्न उद्देश्यहरूका लागि प्रयोग गरिने स्थान जसलाई स्थानीय भाषामा मचान र माटोले बनेको गोलो तख्ता जसलाई स्थानीय भाषामा चक्का भनिन्छ, जसको अर्थ नेपालीमा वा मैथिलीमा पाङ्ग्रा वा गोलाकार वस्तु हुन्छ। यी संरचनाहरू धेरै बाढी नआउने गाउँहरूमा पनि पाउन सकिन्छ, किनभने तिनीहरू परम्परागत रूपमा विभिन्न सुरक्षाका कार्यहरूका लागि बनाइएका हुन्छन्। अग्लो पारेर बनाइएको अन्न भण्डार बाढीबाट बच्नको लागि मात्र नभइ अन्न कुहिनबाट जोगाउन हावा आवत-जावतका लागि तथा कीरा तथा मुसाहरूबाट बचाउन पनि प्रयोग गरिन्छ। बाढी आउने ठाडो भिरालो क्षेत्रहरूमा तिनीहरूले नजानिदो तरिकाले बाढीसम्बन्धी गर्ने तयारीमा सहयोग पुऱ्याइरहेका हुन्छन्। स्थानीय बासिन्दाहरूका अनुसार अघिल्लो बाढीको पानीको सतहभन्दा माथि हुनेगरी यस्ता अन्न भण्डारको बनावटमा सामान्य सुधार गरेर पनि बाढीप्रति अभ्यस्त हुने प्रचलन रहँदै आएको छ।

अन्न भण्डार (कोथाली)

घरपरिवारहरूले उनीहरूको आफ्नो हैसियतका आधारमा वर्ष भरीका लागि साथै बाढी आएको बेला अप्ठ्यारो अवस्थामा पनि खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रकारका गोदामहरू निर्माण गर्न सक्छन्। यस्ता अन्न भण्डार-हरूको संख्या र आकारले त्यो घरपरिवारको सम्पति कति छ, भन्ने कुराको संकेत गर्नुका साथै यिनीहरूलाई आर्थिक विभेदका राम्रा उदाहरणका रूपमा

चित्र १२ : रौतहट जिल्लाको मैसरवा गाविसस्थित अग्लो पारेर बनाइएको अन्न भण्डार ।

पनि लिन सकिन्छ। कोथाली चौकामाथि ठड्याइएको एउटा भण्डार हो, जसको माथि ठूलो मुख राखिएको हुन्छ र कतै कतै कोखमा पनि सानो मुख राखिएको हुन्छ। यस्ता भण्डारहरू बनाउन फरक-फरक खालका समग्रीहरू प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ (बाँस, माटो, बाँस र माटोको मिश्रण) र त्यसलाई राख्ने चौकी (बाँस अथवा काठका चौकी वा धेरै कम मात्रामा ईटाको चौकी) प्रयोग गरी निर्माण गरिएको हुन्छ। त्यस्तै यसको आकारमा पनि कतै गोलो वा कतै वर्गाकार हुन्छ साथै यसको आकार र स्थानमा पनि भिन्नता हुन्छन्। साना कोथालीहरू घर भित्र राखिन्छन् भने ठूला कोथालीहरू घर बाहिर छानो सहित बनाइन्छन् र कतै कतै त यस्ता छानोहरूमा जस्ता पाताको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ। कतै कतै त अन्नलाई केही थोरै अग्लो बनाइएको घरको काठको बन्द कोठामा पनि राख्ने प्रचलन छ।

क

ख

ग

चित्र १३ : फरक प्रकारका अन्न भण्डारहरू : क) सर्लाही जिल्लाको फूलपरासी गाविसमा ईटाको जग राखेर बाहिर बनाइएको अन्न भण्डार, ख) बाँसबाट बनाइएको अन्न भण्डार, ग) महोत्तरी जिल्लाको सिंग्याही गाविसस्थित एक घर भित्र माटो र सठ्ठाको प्रयोग गरी बनाइएको अन्न भण्डार ।

“हाम्रा अन्न भण्डार परम्परागत तथा सधैं एउटै प्रकारका छन् । तिनीहरू सधैं पानी, चिसो तथा जनावरहरू जस्तै: मुसा तथा छुचुन्द्रोबाट जोगाउन जमिनबाट अलिकति अग्लो भागमा बनाइन्छन् । सन् २००३ को ठूलो बाढी पछि मानिसले (अन्न भण्डार) लाई अलिकति बढी अग्लो बनाउन शुरु गरेका थिए ।” (राम इकवाल यादव, भौवा टोल, भैँसरवा गाविस, मकवानपुर जिल्ला)

“जो मानिससँग जमिन छ, उसँग खाद्यान्न भण्डार पनि छ ।” (पिपरिया गाविस, सर्लाही जिल्ला)

बहुउद्देश्यीय मचान

यस क्षेत्रमा मचानको धेरै प्रयोग हुन्थ्यो । तिनीहरूको निर्माणमा प्रयोग भएका सामान (बाँस वा काठ) का आधारमा मचानको आकार तथा अग्लाई (परिवार को आयस्रोत तथा उद्देश्य) को आधारमा यसको निर्माण स्थान (घर भित्र वा बाहिर वा भान्सा भित्र) का आधारमा भिन्नता पाइन्छ । यसको आवश्यकता जस्तै खेतलाई जङ्गली जनावरहरूबाट जोगाउन रेखदेख टावरको रूपमा प्रयोग गर्न, वस्तुभाउका लागि तथा दाउराको रूपमा परालको सञ्चय गर्न, साना वस्तुभाउ तथा अन्य सर-सामानहरू सुरक्षित राख्न, पानीभन्दा माथि बस्नको लागि प्रयोग गरिने ठाउँका रूपमा वा बाढी आउने अवधिभर खाना बनाउन पनि यसको प्रयोग हुन्छ । केही मचानहरू वर्षायामभन्दा अगाडि अस्थायी रूपमा मात्र बनाइन्छन् तर अन्य समयमा घरका फर्निचर आदि जस्तै घरको एउटा भागको रूपमा बनाइन्छ । कतै कतै खाट वा पलङ्गलाई एकपछि अर्को गरी थप्दै अस्थायी मचानको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । साधारणतया मचानको उचाइले विगतमा आएको बाढीको सतहको बारेमा जानकारी दिन्छ तथा कतै सुरक्षित उचाइको संकेत गर्दछ ।

चित्र १४: रौतहट जिल्लाको छुटा घरमा राखिएको बाँसको मचान (माथि) र धनुषा जिल्लामा भान्सा भित्र राखिएको मचान (तल) ।

चित्र १५: सर्लाही जिल्लाको फूलपसारी गाविसमा रहेको ४३टा ठूलो काठको मचान

“हामीहरू पानी पर्ने मौसमभन्दा पहिले यस्ता मचान बनाउँछौं, जसले गर्दा मानिस पानीको तहभन्दा माथि बस्न सकून् । सबैभन्दा बढी मानिसले यहाँका मचानमा समय बिताएको भनेको १० घण्टा थियो” (यो ठाउँ गाउँका अन्य स्थानहरू भन्दा केही माथि उठेको थियो- लेखक) सर्लाही जिल्लाको पिपरिया गाविस ।

“बाढी आएको समयमा मचानलाई माटोले ढाकेर हामी त्यहाँ खाना पकाउन सक्छौं” (सुशीला महतो, श्रीपुर गाविस, सर्लाही जिल्ला)

“बाढी आएका बेला हामी मचानमा बस्छौं, हामी घर छाडेर जाँदैनौं । मचान बनाउन खर्चिलो हुन्छ र यो बनाउन बाँस वा काठ किन्न पैसा सापट माग्नु पर्छ । हरेक मानिसले मचान बनाउन सक्छन् तर यो जस्तै राम्रो बलियो मचान गाउँभन्दा बाहिरको सिकर्मी ल्याएर बलियो काठको प्रयोग गरेर बनाएको हो” (रामकृष्ण गिरी सुक्चैन, लक्ष्मीपुर गाविस, सर्लाही जिल्ला)

“मचान सधैं सुरक्षित हुँदैनन्” (बेल्ही गाउँ, सर्लाही जिल्ला)

“आजभन्दा ५२ वर्ष अघि यहाँ बाढी आएको थियो, जसले वैशाख/जेठ महिनामा असिना बगाएर ल्याएको थियो । त्यसबेला यहाँ पानी परेको थिएन तर त्यसबेला पर्वतीय क्षेत्रमा पानी परेको थियो । मानिसले आफ्नो बालीनालीलाई रात विहान पालो पालो गरेर बाँसबाट बनाइएको १५-२० फिट अग्लो मचान माथि बसेर जङ्गलीजनावरबाट नोक्सान हुन नदीन रेखदेख गर्ने गर्थे । ५२ वर्ष अघिको कुरा हो- मेरो हजुरबुबा मचानमाथि हुनुहुन्थ्यो । बाढी सुसाउँदै आयो, त्यसले असिना पनि बगाएर ल्याएको थियो । त्यसपछि मेरो बुबाले सबैलाई बाढीको संकेत गर्नुभयो । तीनजना मचानमा चढ्नुभयो । त्यसबेला नदी मचानभन्दा २०-३० मिटर टाढा थियो । तर बाढीले मचानलाई भत्कायो र चार वा पाँच जना मानिस बगे । कसैले उसलाई बचाउन बाँस समाउन दिएकाले एक जना मानिस बाँच्न सफल भए । गाउँका सबै मानिसलाई यो घटना थाहा छ ।” (दलित राम इकबाल, वर्ष ५२, पिपरिया गाविस, सर्लाही जिल्ला)

सर्प र नदी सीधा दौडिँदैनन्

“मेरो पनि घरमा एउटा ठूलो मचान थियो तर त्यसलाई बाढीले बगाएको थियो त्यसकारण मचान एउटा नै उपयुक्त तरिका भने होइन । साथै मसँग अर्को विकल्प पनि छ, म विद्यालयमा जान्छु । म जोखिम उठाउन चाहन्न । तर पनि एक्कासी बाढी आयो भने त्यसबाट बच्न पानी पर्न थाल्नु अगाडि मैले मचान बनाउने गर्छु । मैले मेरा वस्तुभाउका लागि खानेकुरा भण्डार गर्न विद्यालय र गाविस जस्ता सुरक्षित ठाउँमा पनि मचान बनाएको छु ।” (रामचन्द्र साह, जमिनदार तथा राजनीतिज्ञ, लक्ष्मीपुर गाविस, सुकचैन, सर्लाही जिल्ला)

“सामान्य बाढी आएको बेलामा मचानहरू सुरक्षित मानिन्छन्” (महिला सामूहिक छलफल, बीन समुदाय लक्ष्मीपुर, सुकचैन)

चित्र १६ : महोत्तरी जिल्लाको भितो सजाइएको छुटा घर

खण्ड ३ - केस स्टडी (वस्तुगत अध्ययन)

माटोको जोलो तखता (चक्का)

चक्का, घरमा राखिएको काठको मुख्य खम्बाको वरिपरि गोलाकाररूपमा जमिनभन्दा करीब एक डेढ मिटर माथि माटोबाट बनाइएको तखता हो । धेरै जसो तखता गोलो प्लेट आकारमा बनाइएका हुन्छन्, कुनै सामान वा वस्तुहरूलाई बालबालिकाको हातमा पर्नबाट जोगाउन र पानीबाट टाढा राख्न त्यसमा राख्ने गरिन्छ । यस्ता माटोबाट बनाइएका तखताहरूले अन्य भण्डार गर्ने स्थान बनाउन पर्याप्त काठ नभएका स्थानहरूमा त्यसको विकल्पका रूपमा काम गर्छन् । यस्ता चक्काहरूले सजावटको पनि काम गर्छन् (प्रायः सबै मैथिली गाउँहरूमा घरहरू चित्रहरूद्वारा सजाइएका हुन्छन्) केही घरहरूमा साना काठका खम्बाहरूमा यस्ता चक्काहरू पनि बनाइएका हुन्छन् र थप भण्डारणका लागि ठाउँ दिन्छन् ।

चित्र १७ : कटरैट गाविसको छुटा घरमा बनाइएको सानो चक्का

चित्र १८: धनुषा जिल्लाको कटरैट गाविसमा झुटा परेवा बस्ने प्वाल सहितको फरक चक्का

विशेष गरी बाढीको समयमा घर बाहिर भुन्ड्याइएका टोकरीहरू पनि खानेकुरा र सानातिना सामान सुरक्षित राख्नका लागि लाभदायक मानिन्छन् ।

“यो परम्परागत मैथिली शैली हो र यो सबै घरमा पाउन सकिँदैन । यो कसरी बनाउने भन्ने कुरा खाली वृद्धा महिलालाई मात्र थाहा छ । एउटा चक्का बनाउन १५ दिन समय लाग्छ । सबैभन्दा पहिले महिलाले माटो सङ्कलन गर्नु पर्छ र त्यसलाई पानी, भुस तथा पराल राखेर मिसाउनु पर्छ । यदि घरको वरिपरि माटो पाइएन भने पुरुषहरूले माटो ल्याउन सहयोग गर्छन् (मैथिली संस्कृतिमा महिलाहरू धेरै जसो घरमै बस्छन् र उनीहरू घर भित्रका गतिविधि गर्नमा नै सीमित रहन्छन् - लेखक) त्यसपछि भुस र पराल मिसाएर बनाइएको माटोलाई घर भित्रको मुख्य काठको खम्बामा लगाइन्छ । पहिलो दिन त्यस किसिमको तखताको आधार मात्र बनाइन्छ र त्यसलाई सुक्न दिन एक दिन त्यतिकै छाडिन्छ । त्यसपछि क्रमिक रूपमा अन्य दिनहरूमा एकपछि अर्को तह गर्दै सुकाउँदै लगिन्छ ।” (इकलास देवी यादव र मानकीदेवी यादव, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला)

“हिजो-आज मानिसले काठको खम्बाको साटो सिमेन्टको खम्बा प्रयोग गर्न मन पराउँछन् किनकि यो बलियो र सजिलै बनाउन सकिन्छ (...) सिमेन्टको खम्बा भएको घरमा चक्का बनाउन सम्भव छैन ।” (ढकनीदेवी यादव, कटरैट गाविस, धनुषा जिल्ला)

खोला नियन्त्रण, खानेपानी तथा यातायात

“चार महिना अगाडि हामीले ट्याक्टर लगाएर किनाराको माटो बग्न नदिन र खेतलाई जोगाउन एउटा कुलो निर्माण गर्‍यौं, तर त्यसले काम गरेन, यसले पानीको दिशालाई मोड्न सकेन ।” (जिभच्छ, यादव तथा पुपलाल यादव, सिंग्याही गाविस, महोत्तरी जिल्ला)

सर्प र नदी सीधा दौडिँदैनन्

“केही वर्ष अघिसम्म हामीले प्लास्टिकको बोराभा बालुवा भरेर तटबन्ध बनाउने गर्थौं । अहिले PRERANA (एक स्थानीय गैर-सरकारी संस्था) ले गाउँभरिका अगुवाहरूसँग छलफल गरी स्थानीय सामानहरूको प्रयोग गरेर तटबन्ध निर्माण गर्ने योजना बनाएको थियो । बाँसलाई नदीमा ठाडो पारी रोपिएको छ र त्यसलाई बालुवाले छोपिएको छ । यसलाई बलियो बनाउन तटबन्धको माथिल्लो भागमा घाँसहरू रोपिएको छ” (रामप्रसाद, गाविस अध्यक्ष, फुलपरासी, सर्लाही जिल्ला, एक्सन एड)

“मानिसले नदीको अर्को भागमा तटबन्ध निर्माण गरेकोले खोला हाम्रोतिर सरेको छ ।” (श्रीपुर गाविस, सर्लाही जिल्ला)

खोलो नियन्त्रण गर्ने तथा डाइभर्सन निर्माण गर्ने काम स्थानीय स्तरमा थोरै मात्रामा हुने गरेको छ । स्थानीय तटबन्ध र अन्य प्रयासहरूले नदीको बाटोलाई बदल्न सक्छ र त्यसले समस्यालाई अर्को दिशातर्फ मोडी दिन्छ । स्थानीय तटबन्धको निर्माण

चित्र १९: सर्लाही जिल्लाको फुलपरासी गाविसमा स्थानीय ज्ञान र सामानको प्रयोग गरी स्थानीय गैर-सरकारी संस्थाद्वारा बाँसबाट निर्माण गरिएको तटबन्ध ।

खण्ड ३ - केस स्टडी (वस्तुगत अध्ययन)

कार्य पनि निकै थोरै मात्र हुन सकेको छ यसो हुनुमा श्रम गर्नका लागि पुरुषहरू घरमा नहुनु र बाँस थोरै मात्र पाउनु रहेका छन् ।

पिउने पानीसम्मको पहुँच अर्को महत्वपूर्ण विषय हो । सबै गाउँमा हाते पानी तान्ने पम्पहरू (कल) छन् । त्यसमध्ये धेरै सरकारले निर्माण गरिएका छन् भने केही गैर-सरकारी संस्था र निजी क्षेत्रको लगानीमा निर्माण गरिएका छन् । यस्ता कलधारासम्मको पहुँच र त्यसबाट लाभान्वित हुने कुरामा गाउँदेखि घर परिवार भित्रमा नै पनि विविधता छ । कतैकतै यस्ता हाते पम्पहरू केही अग्लो ठाउँमा निर्माण गरिएका छन् । कतै ती हाते पम्पहरू केहीदिनसम्म बाढीमा परेका हुन्छन् । ठूला बाढीका घटनापछि गाउँलेहरूले यस्ता हाते पम्पहरूलाई माटो र ईँटाको सहायताले अग्लो बनाएका थिए । कतिपय हाते पम्पहरू अग्लो बनाईदैं आएको भए तापनि हरेक पटक बाढीले बगाएर ल्याएको बालुवा माटोले जमिनको तह बढाइ दिने हुँदा त्यसलाई बाढीको समयमा प्रयोग गर्न सकिदैन ।

चित्र २०: धनुषा जिल्लाको कटरैट गाविसमा माटो र ईँटाबाट अग्लो बनाइएको स्थानमा निर्माण गरिएको पानी तान्ने पम्प ।

बाढीको समयमा सामान ओसारने र मानिस आवात-जावत गर्ने कुरा मुख्य समस्याका रूपमा रहने गरेका र यसबाट अन्य चिज जस्तै खाद्यान्न र स्वास्थ्य सेवासम्मको पहुँचमा बाधा पुग्छ । पानीले पूरै गाउँलाई घेरेका बेला केही गाउँमा केही दिन वा हप्तासम्म पूरै सम्पर्क विच्छेद हुने गर्छ ।

चित्र २१ धनुषा जिल्लाको देउरी गाविसमा बाढी आएको बेलामा जामुनीया नदीपार गर्न स्थानीय सामग्री (काठ, बाँस र धातुका पाताहरू) प्रयोग गरी बनाइएको डुङ्गा । नोट : पृष्ठभूमिमा एक मन्दिर ।

बक्स ३ : तपाईंले सोध्नुभएको थियो ?

प्राविधिक सुधार रणनीति

घर निर्माण र स्थान - किन मानिसले आफ्नो घर जोखिमपूर्ण स्थानमा बनाउँछन् ? यस्तो किन हुने गर्छ ज्ञानको अभावमा वा विकल्पको अभावमा ? सुरक्षित स्थानमा घर बनाउँदा मानिसले भेल्लु पर्ने मुख्य व्यवधान के के हुन् ?

खाद्यान्न भण्डारण - कसरी मानिसले खाद्यान्न विशेष गरी वर्षाको समयमा भण्डारण गर्ने गर्छन् ? कहिले उनीहरूले खाद्यान्न भण्डारण गर्ने काम थाल्ने गर्छन् ? कस्तो खाले खाद्यान्न ? कति दिन वा महिना उनीहरू त्यस्ता खाद्यान्नमा निर्भर हुने गर्छन् ?

बहुउद्देश्यीय मचान - मानिसले आफैं र आफ्ना साना वस्तुभाउलाई बाढीको समयमा पानीभन्दा माथि राख्न र आफ्ना महत्वपूर्ण सामान राख्न के गर्ने गर्छन् ? यस्ता मचानहरू निर्माण गर्नु पर्छ भन्ने कुरा कसलाई थाहा छ ? कस्ता कच्चा पदार्थ उनीहरूका लागि आवश्यक पर्छन् र त्यसको मूल्य कति पर्छ ?

बाढीको पानी नियन्त्रण, खानेपानी र यातायात - सामुदायिकस्तरमा मानिसले भँगालो नियन्त्रण गर्न के गरिरहेका छन् ? के तिनीहरूले सामुदायिक रूपमा तटबन्ध निर्माण गरिरहेका छन् ? बाढी आएको बेलामा मानिसले खानेपानी कसरी पाउँछन् ? खानेपानीको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्न तिनीहरूले अग्रिम रूपमा के गरिरहेका छन् ? यो भन्दा अधिको बाढीको समयमा गाउँ बाहिर जान मानिसले के कस्तो व्यवस्था गरेका थिए ?